

**ONDOKUZ MAYIS ÜNİVERSİTESİ
İLÂHİYAT FAKÜLTESİ
DERGİSİ**

SAYI:16

SAMSUN 2003

ONDOKUZ MAYIS ÜNİVERSİTESİ İLÂHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ

SAYI:16 SAMSUN 2003

Sahibi:

İlâhiyat Fakültesi Adına:
Prof. Dr. Osman ZÜMRÜT

Mesul Müdürü:

Yrd. Doç. Dr. İsrail BALCI

Yazı İşleri Müdürü:

Doç.Dr. Yavuz ÜNAL

Yayın Kurulu:

Prof. Dr. Osman ZÜMRÜT, Prof. Dr. Mehmet DAĞ
Doç. Dr. Şinasi GÜNDÜZ, Doç. Dr. Mevlüt KAYA

Kapak Tasarımı

Dizgi ve Mizanpaj

Arş. Gör. Hasan ATSIZ

Baskı:

Ceylan Ofset 431 14 44

MELÂMETÎ SÛFİLİĞİN AHLÂK ANLAYIŞI VE DAĞ VAAZİ*

Morris S. SEALE**
Çev.: Dr. Ali BOLAT***

Giriş

Bu çalışmanın konusu, zühdf, vecdf ve tasavvufî hayatın tümü olmayıp, ilgili kavramın tahlilini ileride yapacağımız Melâmetiyye ismiyle bilinen zümredir.

Cambridge'li meşhur oryantalist Prof. Arberry'nin Melâmetiyye hakkındaki ifadeleri çoğunlukla eleştirel bir tarzdadır. O, melâmetîleri "kendinden geçmiş sūfîler" olarak isimlendirirerek anılan hareketi "müfrit çatışmacılık" şeklinde tanımlamaktadır. Başka bir ifadeyle Arberry, melâmetîleri hukuku ve yerleşik düzeni kendilerine göre bir yana atmakla itham etmektedir. Ben bu ithamın kısmen haksız olduğu kanaatindeyim. Eğer konunun üzerine biraz eğilinse, söz konusu durumun bu hareketin yozlaşmasının hemen akabinde vâki olduğu görülürdü. Şu da var ki son aşamada melâmetîler kendilerinin küçümsenmelerini ve insanlar tarafından hor görülmelerini sağlayacak bir koz vermek için şeriâtı ihlal etmişlerdir.

Arberry'nin melâmetî hareket ile ilgili tasvirlerine dönecek olursak o, "Bu sıra dışı mezhep, Allah'a kulluğun en iyi şekilde, hakir görülme suretiyle icra edilebileceğini kabul eder ve ona göre bu hakirliği benimseyen sūffinin ehlullah olduğu düşünülür."¹

* Çevirisini sunduğumuz "The Ethics of Malâmatîyya Sufism and The Sermon on The Mount" başlıklı bu makale, *The Muslim World* (c. 58, sayı: 1, 1968) adlı derginin 12-23. sayfaları arasında yer almaktadır.

** Yakın Doğu İlahiyat Okulu, Beyrut-Lübnan.

*** OMÜ İlahiyat Fakültesi.

¹ A.J. Arberry, *Sufism, An Account of The Mystics of Islam* (London, 1956), ss. 70, 74.

Arberry melâmet ehlini "kendinden geçmiş sûffler" olarak isimlendirmektedir. Ayrıca, bilebildiğimiz kadarıyla Roma Valisi Festus,² Aziz Pavlus³ hakkında, "Bu adam delidir" demiş, Hoşea⁴ zamanında da insanlar, "Bu peygamber akılsız ve bu ruh adamı delidir" demişlerdi (Hoşea, 9 :7).

I

Melâmetîler kimdir? Onlar bu ismi nereden almışlardır? Bu izah edilmesi güç bir kelimedir. Kelimenin kökü, 'kınama' anlamındaki *lâme*'dir. Pe-ki, kınayacak olan kimdir? Bu hükme kim varacaktır? Ve bu kınama arzusunun sebebi nedir?

Melâmetîlerin, başkaları hakkında bir yargılamada bulduklarına işaret eden bir bilgiye sahip değiliz. Kaldı ki bu, onların prensiplerine de aykırıdır. Onlara göre birini kınamak kesinlikle yanlıştır. Bununla birlikte, onların bu ismi daima kendi nefislerini kınamaları ve ona karşı sürekli uyanık durmaları nedeniyle almış olmaları daha büyük bir olasılıktır. Zira nefis, melâmetîlerin en büyük düşmanı olup, onu kınamaları ve daima kendisine karşı teyakkuzda bulunmaları gereken bir objedir. Başka bir ifadeyle melâmetîlik, kişinin kendine dönük merkezli bir ekoldür. Çünkü melâmet ehli, içe dönük, daha ziyade kendisini eleştiren, hataları nedeniyle nefislerine karşı daima tetikte duran kimseler olup; onlara göre nefis, ne pahasına olursa olsun kontrol altına alınmalı, aşağılanmalı ve horlanmalıdır. Çünkü nefis, kurnaz bir mahluktur; üstelik insanı tuzağa düşürmek ve onu yoldan çıkarmak arayışındadır. O nedenle ki, sürekli gözetim altında tutulmalıdır.

² Festus hakkında bkz. Resullerin İşleri, 25. ve 26. bablar; Şinasi Gündüz, **Pavlus Hıristiyanlığın Mimarı**, Ank. 2001, 75-76. (çev.)

³ Asıl adı Saul olan Pavlus (MÖ. 5/10-MS. 62/67), Tarsus'ta doğan ve Roma vatan-dışı olan bir Diaspora Yahudisidir. Bir Ferisî olarak yetiştirilen Pavlus, Hıristiyan geleneğine göre İsa'nın çarmıha gerilişi sonrası Şam yolunda geçirdiği bir vizyon sonucu İsa'nın taraftarları arasına katılmıştır. Gittiği yerlerde özellikle Romalı putperestler arasında faaliyet gösteren Pavlus'un yaşamının sonu hakkında bir belirsizlik hakim olmakla birlikte geleneksel inanç, onun Nero döneminde öldürüldüğünü ileri sürmektedir. O, teslisi temel alan kristolojisi, Mesih doktrini, ilk günah tasavvuru vb. konulardaki fikirleriyle Hıristiyanlığın gerçek kurucusu sayılmaktadır. Bkz. Resullerin İşleri, 7: 58, 8: 1-3, 9: 1-30, 11: 25-30, 13: 1-28; Şinasi Gündüz, **Din ve İnanç Sözlüğü**, Ank. 1998, 302-303; **Pavlus Hıristiyanlığın Mimarı**, 209-251. (çev.)

⁴ Bir Eski Ahit peygamberi. Kitab-ı Mukaddes'in Hosea Kitabı ona atfedilir. Burada Hosea, inançsız karısıyla ilgili tecrübelerini tanrı ile İsrail arasında yer alan durumla ilgili bir kinaye olarak yorumlar. O, aile ilişkilerini tanrıyla insan arasındaki ilişkiyi gösterme konusunda kullanan ilk Kitab-ı Mukaddes yazardır. Onun MÖ. 721 öncesi vaaz yaptığı söylenir. Bkz. Gündüz, **Din ve İnanç Sözlüğü**, 174. (çev.)

Kısaca, kişinin bütün kaygıları, başka insanların değil, kendi kusurları olmasıdır.

Melâmetiyye ile ilgili bize bilgi veren temel kaynağımız, 11. yüzyıl'da yaşamış olan ve 1021'de vefat eden Nişabur'lu Arap yazar Ebu Abdurrahman es-Sülemî'dir. Sülemî ilim ve hâl erbabını üç grupta değerlendirmektedir.⁵ 1. grup, hükümleri bilen, onları toplamak, muhafaza etmek ve yaymakla meşgul olan şeriat âlimleri, fakîhlerdir. Onlar, havâssa ait gizli ve özel bilgilerden ziyade, zâhirî bilgilerle meşgul olan ve Sülemî'nin 'zâhir ulemâsı' şeklinde isimlendirdiği âlimlerdir. Bununla birlikte anılan grup, kendilerini Kur'an ve Sünnet ile meşgul olmaya adanmış ve esasen 'ulemâ' diye bilinen kimselelerden oluşmaktadır. 2. grup, Sülemî'nin 'marifet ehli' ve 'havâs' diye isimlendirdiği kimseler olup, Allah onlara kendini bilme yeteneğini vermiştir. Onlar halkın uğraşlarından kendilerini soyutlamışlar ve kendilerini sadece Allah'a ve O'nun emirlerine adanmışlardır. Onların dünyaya düşkünlükleri de yoktur. Onların temel gayeleri sadece, kendilerini işlerin aslına nüfuz edebilme gücü ile donatan, onlara lütuflarda bulunan Allah'tır. Bu 'seçkin' insanlar, bâtinî sırlara vâkıf olsalar bile yine de, zâhirde dinin gereklerini harfiyen yerine getirmektedirler. Sülemî'nin sözünü ettiği 3. ve en seçkin grup ise *melâmetîler*dir. Bunlar, Allah'ın özel lütfuna muhatap olmuş ve O'nunla birlik halindedirler. Aşkın bir varlığa inanan Müslümanlara nazaran bu anlayış, oldukça belirgin bir farklılık olup, böylesi bir yüceltme tamamen İslam dışıdır.

Sülemî, Allah ile birlik fikri üzerinde önemle durmaktadır. O, melâmetîlerin ilâhî varlığı müşahedeyi ve birlik halini yaşamayı önemsediklerini söylemektedir. Ona göre melâmetîlerin bâtınları Allah ile mahremiyet ve kurbiyet arzederken, zâhirlerinde dinin gereklerini yerine getirmektedirler. Yani onların yaşantıları iki düzeyde gerçekleşmektedir. Esasen Sülemî, onları her iki düzeyin niteliklerine en iyi şekilde sahip olmakla tanımlamaktadır. Şöyle ki, melâmetîler zâhirde dinin gereklerini yerine getirmekte ve fakat bâtınlarında Allah ile olağan dışı imtiyazlı bir birliktelik halini yaşamaktadırlar. Sülemî'nin melâmetîlere dair bu apolojist tavrı oldukça dikkat çekici bir durumdur. Oysa ki Arberry melâmetîleri dinin gereklerine riayet etmemekle, başka bir ifadeyle çatışmacılıkla itham etmektedir. Buna karşı Sülemî de onların zâhir ve bâtin şeklinde iki düzeyde yaşantıları olduğunu, ikisi arasında bir bağlantının ve çekişmenin olmadığını düşünmektedir.

Sülemî'ye göre Melâmetiyye dînî ve mistik tecrübenin zirvesine tam olarak ulaşmıştır. Zira onlar Sülemî'nin hayranı olduğu hususların zirvesini temsil etmektedirler. Bu noktada, bu sûfî tarihçinin Kuşeyrî'nin (ö. 1074) hocası olduğunu hatırlamak da yerinde olacaktır.

⁵ Abū'l-'Alā Afîfî, *al-Malâmatîya* (Cairo, 1945), ss. 86, 87.

Hakkında daha çok çalışmaya ve aydınlanmaya ihtiyaç duyulan Melâmetiyye'nin kökenleri ile ilgili ortada çok sayıda soru vardır. Örneğin biz melâmetînin ne olduğunu veya ne olmadığını tam olarak bilemiyoruz. Ancak bildiğimiz bir şey var ki o da, eğer buna melâmetîlik denirse, o da bu hareketin hicretin ikinci asrının son ve üçüncü asrında yaygınlaştığıdır. Yine bildiğimiz kadarıyla Ebû Hafs el-Haddâd (ö. 260) ve Hamdûn el-Kassâr (ö. 271) melâmetî sūfîliği yayan ilk sūfîlerdir. Bu rolü oynayan diğer iki kişi ise Ahmed b. Hadraveyh (ö. 240) ve Ebû Osman el-Hîrî'dir (ö. 298).⁶

Sülemî, sözü edilen bu seçkin zümreyi, onların üzerinde durdukları temel hususları 45 ana maddede sıralayarak tanıtmaya çalışmaktadır. Ancak bu 45 ilke sistematik bir düzen içerisinde sunulmuş olmayıp, melâmetî doktrininin dikkatlice yapılmış bir dökümü de değildir. Esasen bu ilkeler onların çeşitli konulardaki fikirlerinin sıralanmasından ibaret olup, melâmetîlerin ahlâkî ve manevî tecrübelerinin –dağınık ve hatta mükerrer- beyanlarıdır. Bu ilkelerin aynı zamanda Dağ Vaazı⁷ ile oldukça müşteregi olması bizim için özel bir öneme sahiptir. Ancak biz burada her ikisinin de aynıyet arzettiğini ya da aralarında önemli bir farklılığın olmadığını söyleyecek değiliz. Bu ilkelerde ortaya konulan müşterek fikirler, bizim gerek yaşantı biçimimizi ve gerekse hayat tarzımızı aşan bir ahlâk ideali sunmaktadır.

Burada amacım, İslam Tasavvufunu yüceltmek olmadığı gibi, melâmetî ilkelerin Yeni Ahit'teki ilkelere ne kadar yakın olduğunu ya da İsa'nın öğretilerindeki ahlâkî yüceliği kanıtlamak da değildir. Benim yapmaya çalıştığım şey, hakkında oldukça az malumatımız olan sūfîliğin bu evresine dikkatleri çekmeye çalışmaktır.

Ayrıntılı Mukayese

İleride göreceğimiz üzere, bir yanda melâmetiyye ilkeleri ile diğer yanda İsa'nın bize bıraktığı ahlâkî öğreti arasında hatırı sayılır paralellikler mevcuttur. Ayrıca, okuyucunun fikirler kadar üsluptaki benzerliklere de dikkatlerini çekmek isterim. Bununla birlikte çoğu defa, hükümler aynı ve fakat bu şekilde davranmamız konusunda bizi ikna için ileri sürülen gerekçeler fark-

⁶ al-Qushairî, *al-Risâla* (Cairo, trs.), s. 17 vd; Abû'l-'Alâ Afifî, *al-Malâmatîya*, ss. 33-39; R. Hartmann, "as-Sulamî's Risâlat al-Malâmatîja", *Der Islam*, VIII (1918), 157-203.

⁷ Dağ Vaazı: Hz. İsa'nın taraftarlarına ve kalabalık bir halk kitesine Zeytin Dağı olarak adlandırılan bölgede yaptığı vaaza verilen addır. Bu vaaz, genel olarak İsa'nın, taraftarlarının yerine getirmesi gereken temel ahlâkî kuralları ve yasal prensipleri içermektedir. Bkz. Matta, 5: 1-12; Luka, 6: 20-23; T. Viviano Benedict, "The Gospel According to Matthew", *The Jerome Biblical Commen*, (Reymond E. Brown ve Diğerleri), London, 1998, ss. 639-641; Gündüz, *Din ve İnanç Sözlüğü*, s. 89. (çev.)

lıdır. Bu farklılıklar da ciddî bir ahlâkî yaklaşım farklılığını ortaya koymaktadır.

Şimdi birkaç somut konu üzerinde duralım. Her bir konu ile ilgili olarak Dağ Vaazı'ndan veya İncil'in diğer pasajlarından olduğu kadar melâmetiyyenin 45 ilkesinden de ilgili iktibaslarda bulunacağız.

A. Fakr, Tevazu, Ubûdiyyet

Gerek melâmetiyye ve gerekse İsa tevazu ve ubûdiyyet anlayışını ve bize kalbi dünya malına bağlamamayı öğütlemektedir. Ancak, bu davranış biçiminin altında yatan gerekçeler birbirinden oldukça farklıdır. Şöyle ki, melâmetiyyeye göre nefis en büyük düşman ve tevazu da nefsi baskı altına almanın en iyi yoludur. İsa'ya göre ise tevazu, tüm insanların Allah indinde aynı kategoride olması nedeniyle benimsenmelidir. Ona göre nefsi baskı altına almaksızın onun tamamen diğer insanların hizmetine adanması tevazu'un gereğidir.

Bu konuda birkaç örnek verilecek olursa, melâmetiyye 31. ilkesinde dünya malı peşinde koşmanın insanı helake sürüklediği, tevekkül ve sükûnet içinde olmanın mutluluk sebebi olduğu görüşünü savunmaktadır. İsa da şöyle der: "Serveti olanlar Allah'ın melekûtuna ne kadar zor gireceklerdir!" (Markos, 10: 23), "Ne mutlu size, fakirler" (Luka, 6: 20).

Yine melâmetiyye 23. ilkede, fakrın sadece Allah tarafından kişinin kendisine verilen bir fazilet olduğu ve bu niteliğin başkaları tarafından bilinmesi durumunda onun bu makamdan, sayısı çok olan yoksulların mertebesine düşeceğini; 41 ilkede de, kişinin ölümü esnasında evinin onun halini yansıtması, fakîr insanların evi gibi olması gerektiğini ifade etmektedir. Bu fikirler, "Yeryüzünde kendinize hazineler biriktirmeyin" (Matta, 6: 19) ifadesindeki vurguya büyük ölçüde benzemektedir.

Ubûdiyyet konusunda melâmetîler doğal olarak nefsi aşağılamayı benimsemektedirler. Nitekim 32. ilkede onlar insanların kendilerine hizmet etmelerine, hürmet göstermelerine karşı olduklarını ifade ederek, bu konuda kendileri hizmet etmeyi ve fakat böylesi bir itibara muhatab olmamayı arzu etmişlerdir. Bu anlayışın Hıristiyan versiyonu en iyi şekilde İsa'nın, "Aranızda kim büyük olmak isterse hizmetçiniz olsun; ve aranızda kim birinci olmak isterse hepsinin kulu olsun" (Markos, 10: 43-44) ifadesinde mevcuttur.

Melâmetiyye 44. ilkesinde -ki bu ilke onların en karakteristik ilkelerinden biridir- başkasının yardımını içinde zillet varsa kabul, izzet varsa reddetmek anlayışı üzerinde durmaktadır. 9. ilkede ise inanan kimsenin gerçek karakterini gizlemesi -özellikle Allah ile aralarındaki sırrı- ve insanlar nazarında kendisini daha ziyade aşağılatan ve küçük düşüren davranışlar ifşa ederek küçümsenmesini ve reddedilmesini temin etmesi gereğini vurgulamaktadır. İsa da, "Ne mutlu halim olanlara" (Matta, 5: 5) diyerek hilm sahibi

olmayı öğütlemekte ve fakat buyruklarında melâmetiyyenin bu tür mazoşist ve nefsi aşağılayıcı tavsiyelerini andırır bir imada bulunmamaktadır.

B. Toplumsal İlişkiler

Melâmetiyye 34. ilkede inanan kişiye, kardeşine gece bir aydınlık, gündüz de bir asa gibi hizmet etmesini öğütlemektedir. Burada, "Dünyanın ışığı sizsiniz... Sizin ışığınız insanların arasında parlasın" (Matta, 5: 14, 16) sözü ile açık bir paralellik görülmektedir. Yine 25. ve 28. ilkelerde de kişinin kendisi ile ilgilenmesi yerine başkalarının kusurlarını araştırmaması öğütlenmekte, bu meyanda İsa da, "Niçin kardeşinin gözündeki çöpi görürsün de kendi gözündeki merteği seçmezsin?" (Matta, 7: 3) demektedir.

Melâmetiyye 9. ilkesinde kişiye, kendisine kaba davrananlara kibar olması, kendisini onların yerine koyarak saygılı olması, böyle davrananları mazur görmesi ve onlara kendisine davrandıkları gibi karşılık vermemesini öğütlemektedir. Bu yaklaşım, dikkat çekici bir şekilde "Size eza edenlere iyilik yapın... Yalnız kardeşlerinizi selamlarsanız fazla ne yapmış olursunuz?" (Matta, 5: 44, 47) ifadesiyle benzeşmektedir.

3. ilkede de melâmetiyye hak sahiplerine haklarını vermeyi ve fakat kendi hakkı peşinde koşmamayı tavsiye etmemektedir ki bu da, İsa'nın "Senden her isteyene ver ve senin eşyanı alandan geri isteme" (Luka, 6: 30) sözü ile aynı doğrultudadır.

C. Dua ve İyi Ameller

Melâmetiyyenin bir diğer karakteristik özelliği de dua etme konusunda ileri derecede bir telakkileri olmasıdır. Onlar bu konuda kendileri hakkında son derece katı düşünmektedirler. Örneğin 29. ilkede onlar, zorunlu olmanın dışında dua etmemek gerektiğini beyan etmişlerdir. Onlara göre ne Allah ve ne de halk nazarında bir beklentisi olmayıp, gerçekten çok zor durumda kalan kişinin Allah'a her şeyden arınmış bir şekilde yönelerek dua etmesi gerekir. İşte ancak o zaman dua etmek mümkündür ve bu duanın karşılık göreceği umulur.

İsa da aynı şekilde, dua sırasında dile getirilen yararsız tekrarlamaları doğru bulmamakta ve fakat gönülden yapılan istekleri onaylamaktadır: "Dileyin, size verilecektir; arayın bulacaksınız; kapıyı çalın, size açılacaktır. Çünkü her dileyen alır" (Matta, 7: 7-8). Öte yandan melâmetiyye yukarıdaki tutumlarıyla çelişkili bir şekilde, dualarına icabet edilmesinden de oldukça çekinmektedirler. Nitekim 43. ilkede onlar, şeytanın bir iğvası olabileceği endişesiyle dualarının kabul olmasından duydukları rahatsızlığı dile getirmektedirler.

Melâmetîler iyi ameller ve fazilet konusunda da İsa'nın ortaya koyduğu öğretilere oldukça yakın düşünmektedirler. Sözelimi 27. ilkede onlar, Allah'ı en az tanıyan kulun, (yapmış olduğu fiilin) kendisine Allah'ın ihsanını getirdiğini düşünen kişi olduğunu kabul etmektedirler. Onlar sahip oldukları

bilgiyi hiçbir surette kendi kazanımlarının bir gereği olmayıp, ancak Allah'ın lütfu ile elde ettiklerine inanmaktadırlar. Melâmetîler bu görüşlerini desteklemek için Hz. Peygamber'in bir sözünü aktarmaktadırlar. Buna göre O, hiç kimsenin kendi ameli ile cennete giremeyeceğini söylemesi üzerine, kendisine "Sen de mi ey Allah'ın Elçisi?" şeklinde sorulmuş, O da, "Evet ben de" karşılığını vermiştir.⁸ Luka (17: 10)'da geçen, "Size emredilen bütün şeyleri yaptığınız zaman, 'Biz faydasız kullarız, biz sadece görevimizi yaptık' deyin" ifadesi de yukarıdaki ana fikre oldukça yakındır.

D. Kötülük Problemi

Melâmetiyyenin kötülük problemine bakışı konusuna gelince, onların bu konuda Yeni Ahit'in bakışı ile tam bir uzlaşma içerisinde oldukları gözükmemektedir. Esasen onlar her ne kadar doktrinlerini Kur'an ile delillendirmeye çalışsalar da bu konuda Sünnî İslam'dan büyük ölçüde ayrı düşündüklerini söylemek mümkündür.

Bu doktrin insanın nefsinin asi, cahil, riyâkâr ve kendini beğenmiş bir özelliğe sahip olup, dolayısıyla tamamen kötü, güven duyulmaması ve kendisine karşı uyanık olunması gereken en önemli varlık olduğu öğretilmesine dayanmaktadır. Melâmetîler Kur'an'dan bu iddialarını destekleyecek 5 ayet zikretmektedirler:

Bu ayetlerin üçünde insanoğlunun yaratılışından beri aceleci, düşünce-siz ve huysuz (İsrâ, 17: 11, 18; Enbiyâ, 21: 3); 4. ayette de (Âdiyât, 100: 6) nankör (kenûd) olduğu belirtilmiştir. Ancak melâmetiyyenin asıl ehemmiyet verdiği ayet şudur: "Şüphesiz nefis kötülüğü emredicidir" (Yusuf, 12: 53). Bu, melâmetiyyenin doktrinlerini tam olarak dayandırabildikleri bir ayettir. Bu ayet aynı zamanda, onların taşıdıkları "melâmet" ismindeki muammayı da tarihçi Sülemî'nin bize aktardığı gibi, açıklığa kavuşturmaktadır. Şöyle ki, şayet Kur'an nefsi bu kadar kötü bir şekilde tanımlayarak olumsuz tasvirde bulunuyorsa, o zaman nefis kınanmayı hak etmiştir. İşte melâmetiyye ismi de buradan gelmiştir.

İnsanoğlunun bozguncu tabiatına dayalı melâmet doktrini 4 ilkede ortaya konulmuştur. Şöyle ki, 7. ilkede, melâmetîlerin nefsi her halükarda kınamaları ve onu itham etmeleri ve fakat çok nadiren ondan memnuniyet duymaları; 8 ilkede, nefsin kibirliliğinin şeytanın bir aldatması olduğu; benzer anlayışı vurgulayan 13. ilkede, nefse karşı sû-i zann, Allah'a karşı ise hüsn-ü zan beslemek ve son olarak 19. ilkede ise, insanın nefse daima düşman gözüyle bakıp, ondan asla razı olmaması üzerinde durulmaktadır.

⁸ Ebu Abdullah Muhammed b. İsmail el-Buhârî, **el-Cami'u's-Sahîh**, nşr. Mustafa Deyyib el-Buğâ, Beyrut, 1987, 78/Kitâbü'r-Rikâk, 18 (V, 2373-2374). (çev.)

İnsanın tasvir edildiği şekilde tümüyle günahkar bir varlık oluşu anlayışı İsa'nın öğretisinde de aynıyla mevcuttur. Nitekim O şöyle demektedir: "Sizler kötü olduğunuz halde..." (Matta, 7: 11). Buradaki "kötü" kelimesine dikkat edelim ve onun şu sözüne bakalım: "İyilik için neden bana soruyorsun ki? İyi olan sadece Allah'tır" (Matta, 19: 17).

E. Melâmetiyyenin Bâtınî Yapısı

Şimdi, melâmetî doktrininin ortaya koyduğu insan anlayışını ayrıntılı bir şekilde ele almaya çalışalım. Yani, melâmetiyyenin insan tasviri nedir? Başka bir ifadeyle insanın nasıl bir bâtinî vechesi vardır?

Melâmetiyye insanı, birbirinden ayrı 4 bölüme ayırmaktadır ve bu bölümler aşağıya doğru alçalan bir yapıdadır. En üstte bulunan *rûh*, hayatın kaynağıdır. Bu bölüme ulaşmak için, her sūfinin nihâî hedefi olan Allah ile cem' halini yaşamak gereklidir. Bu tırmanış uzun, yorucu ve fakat sonu mutluluktur. Bundan sonra, melâmetîlerin *sırr* diye isimlendirdiği bölüm, insanın manevî bir cevheri olup, ahlâkî davranışlarının kaynağıdır. Bu, *rûhtan* daha aşağı bir derece olmakla birlikte bu mertebede ilâhî sırlara vâkıf olmak mümkündür. Melâmetîlere göre *sırrın* daha aşağı mertebesinde *kalb* bulunur ki bu, insan duyarlılığının ve bilginin merkezidir. Bu manevî aşamaya gelen kişi için, kendisini Allah ile bir görme gibi bir risk hali söz konusudur. Son olarak, en alt bölümde de şeytanın oyuncağı, kötülüklerin kaynağı, aşağı bir mahluk olan *nefs* bulunmaktadır. Melâmetî doktrininde insan ya yukarıya ya da aşağıların aşağısına doğru bir seyir izlemektedir.

Sülemî'nin anılan eserinde, meşhur sūfî Ebû Yezîd el-Bistâmî (ö. 875) tarafından tecrübe edilen bir rivayet vardır. Buna göre o, 12 yıl nefsinin demircisi olmuş, 5 yıldan fazla onunla mücadele etmiş, tam bir yıl nefsinden kalbine geçecek bir yol açmaya çalışmış, ardından beline manevî terakkîsine engel olan bir zünnarın bağlı olduğunu fark etmiş, 5 yıl da bu zünnardan kurtulmak için çabalamış, bütün bu bağlardan kurtulduğu zaman da insanların çoğunun ölü olduğunu görmüş ve *Allahu Ekber* diyerek onların cenaze namazını kılmıştır.

Burada, Kur'an'da dünyaya aldananların manen ölü olup ve fakat kendilerinin bu durumdan habersiz olduklarını belirten ayetin açık bir yansıması vardır: "Onlar ölüdürler, diri değildirler. Ne zaman dirileceklerini de bilmezler" (Nahl, 16: 21). İncil'de de İsa'nın, "Ölüleri bırak, kendi ölülerini gömsünler" (Matta, 8: 22) sözü de bu meyandadır.

Melâmetiyye, bâtinî yapılarını sözü edilen bu terimlerle tanımlamaktadırlar. Buna göre en tepede bâtinî vecd halinin en kâmil noktası bulunur. Onun altında insanın manevî cevherinin yer aldığı alan vardır ki bu alanın, *rûhun* sırlarını ifşa etmesi riyâyaya kapı açmaktadır. Bu alanın da altında yer alan *kalbin* söz konusu manevî cevheri açığa çıkarması kişiyi şirke sürükle-

mektedir. En aşağı düzeyde bulunan *nefs* ise, rüzgarın çöp ile oynadığı gibi insanın bütün manevyatını kaybetmesi için uğraşır durur.

F. Riyâ

Melâmetiyye, nefsin bütün karakteristikleri içinde riyâya karşı özel bir tavır belirlemiştir. Melâmetîlerin ilkelerinde, ibadet, salih amel, ilim, fakr, onların vecd hallerine ilişkin ve Allah ile aralarındaki özel durumları gibi eylemlerin teşhirine karşı çıkan çok sayıda esas mevcuttur ve bütün bu eylemler gizlenmeli ve (kişiye manevî ihسانlar kazandıracığı düşüncesine kapılmamak için) kesinlikle önemsenmemelidir.

Son derece mütevazi olan bu tutum, genel bir prensibe dayanarak kanıtlanmak istenmektedir ki o da, insan tarafından yapılan hiçbir eylemin gerçekte kendisine ait olmayıp; o eylemin kaynağının Allah'ın o kişiye verdiği kudreti olduğudur.

Bildiğimiz kadarıyla İsa da aynı şekilde riyâ konusuna yukarıda anıldığı derecede ciddiyetle eğilmektedir. Sözelimi O, "Sakının, insanlara salahınızı onların önünde göstermek için yapmayın... Sadaka verdiğiniz zaman iki yüzlü adamların yaptıkları gibi borularla ilan etme... Dua ettiğiniz zaman insanların kendilerini görmelerini isteyen ikiyüzlüler gibi etmeyin... Oruç tuttuğunuz zaman ikiyüzlüler gibi surat asmayın" (Matta, 6: 1, 2, 5, 16) demiştir.

Biz benzeri görüşleri melâmetiyye ilkelerinde de görmekteyiz. Örneğin, onların ilk prensibi, ibadetleri ve bâtinî halleri ifşa etmeye çalışmanın şirk olduğudur. Ayrıca riyâyâ ve yersiz gösterişe karşı serdedilen ve *fakr*ın bir sır olarak kalmasını ifade eden 23., eski kıyafetler giyerek dikkat çekmekten sakınmak gerektiğini belirten 24. ve son olarak salih amellerin dikkat çekmeden yapılmasını öğütleyen 26. ilke gibi buyruklar da mevcuttur.

Sonuç

Bu çalışmada melâmetiyyenin ahlâkî ve bâtinî temeline dair genel bir çerçeve sunmaya çalıştım. Okuyucunun bu ilkelerin Dağ Vaazı ile birtakım net paralellikler arzettiği dikkatini çekecektir. Bu ilkeler, İsa'nın öğretilerinde olduğu gibi kesin ve kuru bir ahlâkî kurallar bütünü olmadığı gibi, kapsamlı bir felsefî sistem de ortaya koymamaktadır. Onların sistemlerinde tümüyle takdire değer olan şey, İslamî kurallarla ilgili ileri derecede zâhire takılıp kalmaya karşı bir tepkinin temsilcisi olmalarıdır. Esasen melâmetîlerin bu tarz davranışları oldukça az olup, onlar dinin zâhirine önem vermekte ve şeriatın hükümlerine uyma konusunda titizlik göstermektedirler.

İsa gibi melâmetiyye de insanın aşağılık tabiatını ve günaha saplanmış özünü kavramıştır. Onların tüm sistemleri bu özü düzeltmeye ve insanı yenden yapılandırmaya yöneliktir.

Bununla birlikte son derece hayâtî bir farklılık da mevcuttur. Gördüğümüz kadarıyla İsa, Allah'ın timsalinde bir insan ihyâ etmeyi amaçlamıştır: "Semavî babanız kâmil olduğu gibi siz de kâmil olun" (Matta, 5: 48). Yine

O, doğruluk ve huzurun egemen olduğu bir hükümlerlik, başka bir ifadeyle dünyada cenneti kurmayı amaçlamıştır: "Fakat önce onun melekûtunu ve salâhını arayın; ve bütün bu şeyler size artırılacaktır" (Matta, 6: 33).

Melâmetiyye havâs için ideal bir ahlâk ve manevî hayat sunmaktadır. Onların en büyük amaçları tevhd ve cem' haline ulaşmaktır. Esasen, onlar kendi halleriyle meşgul olmakla, sadece sözünü ettiğimiz ulemâdan değil aynı zamanda diğer sûfilerden de ayrı azınlık bir kitle durumundadırlar. Bununla birlikte onların ahlâk anlayışları Dağ Vaazı'na büyük ölçüde yakın olsa da, kitlelere bir mesaj sunmaması açısından farklılık arz etmektedir. Nitekim onlar sadece kendilerini kurtarma ile ilgilenmektedirler.

Son olarak, melâmetiyye nihâf amacını Allah'ta fânî olmak ve cem' makamına ulaşmak şeklinde belirlemiştir. Onlar Allah aşkı konusunda hiçbir şey söylemeseler bile İsa'nın ikinci büyük emri diye adlandırdığı ilkeye oldukça yakın düşünmektedirler: Komşunu kendin gibi seveceksin.⁹

II

Sülemî Tarafından Kaydedildiği Şekliyle Melâmetiyye'nin 45 Prensibi¹⁰

1. Onlar ibadetleri izhar etmeyi şirk, bâtını açığa vurmaya da irtidat sayarlar.

2. Onlar, kendilerine lütuf olarak verilen şeyleri kabul etmeyip, (nefsi aşağılamak için) onu boyun eğerek talep ederler. Zira onlara göre kullukta şöhrete yer yoktur.

3. Onlar insanların haklarını sahiplerine verirler ve fakat kendi hakları peşinde koşmazlar.

4. Onlar, dünya malına düşkün kişiye, sahip olduğu mal ve serveti harçarak nefsi baskı altına almak suretiyle onu zor durumda bırakmayı tavsiye ederler. Eğer böyle yaparlarsa o zaman nefis, yapılan cömertlikten de kendine pay çıkaramayacaktır.

5. Onlar halkın kendi salih amel ve mistik deneyimlerinden haberdar olmaları halinin övgüden çok küçümsenme konusu olacağına inanırlar.

6. Onlar kendilerine eziyet edenlere yumuşak davranırlar, onlara karşı saygıyı yitirmezler, boyun eğerler, bu insanları yaptıklarından ötürü mazur görürler. Onlar kibar davranırlar ve insanlara kendilerine davranıldığı tarzda karşılık vermezler.

⁹ Matta, 19: 19, 22: 39. (çev.)

¹⁰ Bu çeviri, Sülemî'nin anılan eserinden özetlenerek yapılmıştır. Ancak, çeviride herhangi bir temel esasın atlanmadığı da unutulmamalıdır.

7. Onlar nefsi ister karşılık versin, ister yüz çevirsin, ister itaat etsin, isterse de isyan etsin her halükârda sürekli itham ederler. Nitekim nefsten biraz olsun duyulan memnuniyet kesinlikle ona meyletmek demektir.

8. Onlar nefsin kibirlenmesini, insanı aldanmaya sürükleyecek bir husus olarak görürler. O nedenle nefis titizlikle gözetim altında tutulmalıdır.

9. Onlar insanların arasında iken daha ziyade basit ve sıradan şeyler yaparak gerçek hallerini gizlerler; zâhir ve bâtındaki huzurlarını koruyabilmek için insanların kendilerini kınamalarını arzu ederler ve yaşadıkları cem' hâlinde ziyade Allah'tan uzak olduklarını göstermeye çalışırlar.

10. Onlar dînî emirleri yerine getirmekten lezzet almaya karşıdırlar; çünkü bunun rûhu öldüreceğini düşünürler.

11. Onlar, Allah'ın kendilerine verdiği emanetleri yüceltir, kendilerinden kaynaklanan amelleri ise küçük görürler.

12. Onlar, "Allah, mü'minlerden canlarını ve mallarını cennet karşılığında satın almıştır" (Tevbe, 9: 111) âyetinde geçtiği gibi, canlarının kendilerine ait olmayıp, Allah'ın satın aldığını ifade eden bu ilkeyi benimsemişlerdir.

13. Onlar, bilginin nihâî amacının Allah'ın iyi, nefislerinin ise kötü olduğunu düşünmek olduğunu savunurlar.

14. Onlar, bir üstadın eğitiminde olmayı ve marifet ve ahvâle dair tüm konuları onun rehberliğinde araştırmayı gerekli görmektedirler.

15. Onlar, nefsin hoş gördüğü ve kendisine bir değer atfettiği amelleri bâtil ve değersiz görür; tenhada ve görünmeden yapılan amelleri makbul sayarlar.

16. Onlar nefislerini kusurlu ve halkı içinde bulunduğu durumdan dolayı mazur görmekte idirler.

17. Hüsn-ü edeb ile *vakti* halka karşı koruyarak ve zâhir olan hallerini gizleyerek kalbi tamamen Allah ile meşgul etmek gerektiğini savunurlar.

18. Onlar kulluğun temelinde iki kusur olduğunu iddia ederler: Sadece Allah'a muhtaç olma hali ve Hz. Peygamber'i en güzel şekilde örnek edinmek.

19. Onlar, nefsi düşman edinme ve ondan asla razı olmama gereğine inanırlar.

20. Onlar kişinin amelleri ile övünmesinin çok bayağı ve boş kuruntudan ibaret olduğuna inanırlar. Zira kendisine ödünç olarak bulunan bir şeyle nasıl övünülebilir ki?

21. Onlar ilim hakkında konuşmayı, onunla övünmeyi ve ehli olmayana Allah'ın sırlarını açıklamayı terk etmek gerektiğine inanırlar.

22. Onlar semâ esnasında mûsıkî dinlemeye, sadece kişinin (Allah'a olan) hürmetini artırmak için ve o kişi semâ esnasında yalnız bir halde ise buna izin verilebileceğini savunurlar.

23. Onlar fakrın sadece Allah tarafından bilinen bir sır olduğuna inanırlar. Onlara göre kişinin fakrını izhar etmesi ve bu konuda kardeşlerinden ayrılması sayıca çok olan yoksulların derecesine düşmesi demektir.

24. Onlar, halktan farklı bir kıyafet giymeme ve dış görünüş itibarıyla onlara benzemek gerektiğini benimserler.

25. Onlar diğer insanların kusurlarıyla ilgilenmemeyi esas olarak kabul ederler. Çünkü onlar sadece kendileriyle meşguldürler. Onlar nefsin kusurlarına karşı teyakkuza olmak ve nefsi ıslah etmeye çalışmak gerekliliği üzerinde dururlar.

26. Onlar başkasına bir şey veren kişinin, verdiği şeye bir değer affetmemesini benimserler. Çünkü bunu o kişiye veren Allah'tır ve veren kişi onu hak sahibine vermektedir.

27. Onlar, ancak cahil bir kulun, yapmış olduğu fiilin ve salih amelin, kendisine Allah'ın ihsanını elde etmeye hak kazandırdığını düşünebileceğine inanırlar. Onlara göre, marifet makamına ulaşmak, Allah'tan gelen her ihsanın kendi kazanımının bir gereği olmayarak geldiğini bilmekle mümkün olur.

28. Onlar kişinin, kardeşinin ayıbını açığa çıkmadıkça görmemesi gerektiğine inanırlar.

29. Onlar, Allah'ın, ne O'nun ve ne de halk nazarında bir makam ve varlık edinmemiş kişiden ve zor durumda olandan başkasının edeceği duaya karşılık vermeyeceğine inanırlar. O zaman kişi salih amel ve manevî tecrübelerine güvenerek değil, boyun eğerek ve acz içinde Allah'a yönelir; onun Rabb'ine dönüşü mal-mülk ve mistik tecrübe gibi her şeyden arınmış bir dönüşür. İşte o zaman onun duası makbuldür ve bu duanın kabul olması umulur.

30. Onlar, (Allah'ın rahmetinin bir tezahürü olan) gaflet halinin, vaktini mücahedeyle geçirenlerin hakkı olduğuna inanırlar.

31. Onlar, dünyevî işlere dalmanın insanın âhiretini kaybetmesine neden olacağını; kaderin gidişatına uymanın âhiret mutluluğuna işaret ettiğini benimserler.

32. Onlar hizmet edilmeyi, hürmet görmeyi ve insanların, kendilerine değer vermesini hoş görmezler. Onlara göre bu şeyler kölelerin değil, özgürlerin hak ettiği hususlardır.

33. Onlar, mü'minin firâset konusunda temkinli olması ve asla firâset iddiasında bulunmaması gerektiğini savunurlar.

34. Onlar mü'minin, kardeşlerine gece bir aydınlık, gündüz de bir asa olması gerektiğine inanırlar.

35. Onlar, ilmi çok olan kişinin amelini az, ilmi az olanın da amelini çok gördüğünü düşünürler. (Bunun anlamını Ebû Hafs Haddâd'a soran Ebû Osman Hîrî ondan şu cevabı almıştır:) İlmi çok olan kişi, ameli çok olsa bile bunları kifayetsiz gördüğünden az olarak kabul eder. İlmi az olan kişi ise yetersizliğini ve eksikliklerini göremediğinden az olan amelini bile çok değerli kabul eder.

36. Onlar, kulağın işitmesinin, gözün müşahedesine üstün gelemeyeceğini savunurlar. Yani, insanın nefsi hakkında işittiği övgü, nefesine dair bildiği ve gördüğü kusurlarını ve onun âfetlerini örtmemesi gerekir.

37. Onlar, ilim ve işaretlerin incelikleri hakkında konuşmak, bu tür hususlara fazla girmemek ve fakat bu konularda emir ve nehiy sınırlarını gözetmek gerektiğini benimserler.

38. Onlar tevekkülü, (ameli) sadece Allah'ın görmesi, (rızkın O'ndan) beklenmesi ve (nefisle mücadelede O'nun) yardımcı olması anlamında yorumlarlar.

39. Onlar, kerâmet ve harikaların ifşa edilmemesi gerektiğini kabul ederler. Zira onlara göre bu, istidrâc ve Allah yolundan ayıran hileler olarak değerlendirilir.

40. Onlar semâ, zikir ve ilim meclislerinde mûsikî dinlerken ağlamayı terk etmek gerektiğine inanırlar. Ebû Bekir el-Vâsıtî der ki: "Ağlamadan aldığın lezzet, ağlamanın karşılığıdır." Ebû Osman Hîrî ise bu görüşe karşı çıkarak, hüznü artıracak olan ağlamaya müsamahayla bakmıştır: "Ağlamak insanı yatıştırırsa buna izin verilebilir. Ancak ruhu eriten ve vücudu harap eden bir ağlama ise bu onun dışındadır."

41. Onlar, kişinin ölüm gününde evinin, hayatı boyunca yaşadığı ve benimsediği fakr halini yansıtması gerektiğini düşünürler. Bu nedenle onun evi, öldüğü zaman önceki fakîrlerin durumu gibi olmalıdır.

42. Onlar, mahlûkâtan birisine yönelerek onlardan yardım istememeyi benimserler. Çünkü belki kendisine başvuru olan kişi de ihtiyaç içindedir; hatta o, senin bilmediğin ve daha önemli bir ihtiyaç hali içerisinde olabilir.

43. Onlar, dualarından biri kabul olununca, bunun kendilerinin aldanmasına yol açabilecek bir hile olduğunu düşünerek, üzümlü endişeye kapılırlar.

44. Onlar, (başkasından gelen bir) rızkı, içinde zillet varsa kabul, izzet-i nefis varsa reddederler.

45. Onlar gerçek arkadaşlığı, kardeşine kendi malından bolca vermek, onun malına göz dikmemek, ona insaf etmek ve fakat ondan insaf beklememek, ona uymak, onun kendine uymasını istememek, onun verdiği sıkıntıya

katlanmak, ona saygısız davranmamak, sana yaptığı az iyiliği çok görmek ve fakat ona yaptığın iyiliği azımsamak şeklinde tanımlarlar.

Sülemî bu konuda verdiği malumatı, eğer bu devirde bir peygamberimiz olsaydı –ki bu ihtimal Muhammed'in kendisinin, peygamberlerin mührü olması itibarıyla imkansız hale gelmiştir- o, büyük ihtimalle bir melâmetî olurdu, anlamındaki bir iktibası ile bitirmektedir.